

Kielemme käytäntö ja kielenhuolto

Virittäjän toimitussihteeri Toini Rahtu sanoo Virittäjän numerossa 1/1992 yrittävänsä virittää keskustelun lehden Kielemme käytäntö -osastosta. Tällainen keskustelu on tervetullutta. Olin Virittäjän toimituskunnassa tai -neuvostossa 32 vuotta, mutta en ole koskaan joutunut enkä pyrkinyt vetämään suuntaviivoja tuolle osastolle. Olen kuitenkin silloin tällöin kirjoitellut Kielemme käytäntö -osastoon. Ja kun olen muutenkin työskennellyt myös kielenhuollon saralla, on asia minulle läheinen. Sitä paitsi sana *kielenohjailu*, jota Rahtukin viljelee, lienee alun perin minulta lähtöisin (ks. Vir. 1951: 284, 286).

Rahtu pohtii aluksi sitä, mitä kieltä otsikon sana »kielemme» tarkoittaa ja mitä siinä tarkoitetaan sanalla »käytäntö». Kun otsikko *Oikeakielisyyttä* v. 1945, Lauri Hakulisen päätoimittajakaudella, korvattiin otsikolla *Kielemme käytäntö*, niin luullakseni pyrittiin lähinnä pois sellaisesta vaikutelmasta, että mikä tahansa sanonta on kielellisesti aina joko oikea tai väärä. Pyrittiin kai hiukan väljempään ilmaukseen. Tosin

Hakulinen itse ensimmäisessä *Kielemme käytäntö* -osaston kirjoituksessa puhuu »Virittäjän oikeakielisyydosastosta» (Vir. 1945: 110).

Vaikka minulla ei ole mitään ensi käden tietoa siitä, mikä aiheutti otsikon muutoksen ja mihin sillä pyrittiin, pidän selvänä, ettei muodolla »kielemme» siinä tarkoitettu muuta kuin suomen kieltä yleisesti. Eri asia sitten on, minkälaisia kirjoituksia osastoon on todellisuudessa tullut. Sehän on riippunut kirjoittajakunnasta enemmän kuin toimituksesta.

Lienee niin, että Rahdun kritiikki kohdistuukin enemmän osaston kirjoittajiin kuin Virittäjän toimitukseen. »Ja miksei kielemme käytännöstä voisi kirjoittaa feministi, joka on tutkinut kielellisen seksimin muotoja? Miksei tekstianalyttikko, joka on selvittänyt, miksi oppikirja ei opeta vaan pirstoo? Miksei pragmaatikko tai keskusteluntutkija, joka on analysoinut kielellä vallitsemisen tuntomerkkejä?» (Rahtu s. 117.) Niin, miksei? Ei toimitus varmaankaan olisi asettanut tällaisten kirjoitusten tielle esteitä, jos niitä olisi osastoon tarjottu. Ja otaksun, että osasto on nykyisenkin toimituksen aikana tällaisille kirjoituksille avoin.

Ehkäpä Rahtu on oikeassa, kun hän näyttää pitävän otsikkoa »Kielemme käytäntö» hämäränä tai harhaanjohtavana. Luulen — kyseessä on vain oma luuloni — ettei silloinen päätoimittaja tai toimitus ole tarkoittanut otsikolla muuta kuin sitä, että osastossa käsitellään kielenhuoltoa koskevia asioita.

Rahtu kysyy: »Tarvitaanko Virittäjässä siis kielenkäytön osastoa, joka on suunnattu muille kuin kielen ammattilaisille?» Ja hän vastaa: »Mielestäni ei: maallikkoo neuvoo Kielikello.» (S. 116—117.) Niin, tilanne on tietenkin muuttunut Kielikellon alettua ilmestyä. Itse olenkin viime aikoina käsittänyt asian niin, että Virittäjän Kielemme käytäntö -osasto on ensi sijassa suunnattu juuri kielenkäytön ammattilaisille. Tarvitsevatthan hekin kirjoituksia, joissa kä-

sitellään kielenhuollon kysymyksiä. Tällaiset kirjoitukset voivat kiinnittää kielenkäytön ammattilaisten – kielenhuoltajien, äidinkielen opettajien ja opiskelijoiden ynnä muiden – huomiota asioihin, jotka ovat merkityksellisiä heidän omassa työssään. Tosin osastossa on julkaistu – toimituksen aloitteesta – esimerkiksi joitakin minun kielipakinointani, jotka on kirjoitettu maallikkoja varten ja jotka ovat ensiksi ilmestyneet Suomen Kuvalehdessä.

Vaikeaan ongelmaan Rahtu käy käsi kirjoittaessaan siitä, että Kielemme käytäntö -osaston kirjoittajat usein ovat pitäneet jonkinlaisena ohjeena vanhoja murteita, so. maaseudun kansankieltä. Luultavasti on kyllä niin, että tällainen asenne on kielenhuollossa viime aikoina ollut vähemmän esillä kuin ennen. Mutta mitä tilalle? Etua on epäilemättä siitä, ettei kirjakieli tai yleiskieli liikaa etäänny puhutusta kielestä. Senhän Rahtukin myöntää. Mutta jos otetaan ohjenuoraksi kaupunkien puhekieli, niin uhkaamassa on se vaara, että ohjeelliseksi tajutaan vain Helsingin puhekieli. Sitä televisio ja radio nykyään monilla tavoin levittävät kuulijoille. Ja kun tiukka yleiskielisyys muutenkin on viime aikoina ollut väistymässä, on sattunut, että lehtien otsikoissa on ollut sellaisia helsinkiläisiä slangisanoja tai englantilaisia raakalainoja, joita esimerkiksi minä en ole ymmärtänyt. Onko vika sitten kirjoittajassa vai minussa, jonka pitäisi mutkattomammin omaksua kaikenlaiset uudenokset? Tässä niin kuin kaikessa muusakin on etsittävä jonkinlaista keskitietä. Asia on varmasti periaatteellisen pohdinnan arvoinen.

Rahtu paheksuu sitä, että osastossa käsitellään etupäässä vain tiedottavia ja pohtivia tekstejä. Eiköhän ole niin, että kielenhuolto meillä niin kuin muuallakin ennen kaikkea kohdistuu asiatyylisiin. Tässä tyyliä on useimmiten tärkeää, että asiat sanotaan selkeästi ja ymmärrettävästi.

Kielemme käytäntö -osastoa voidaan

epäilemättä kehittää siihen suuntaan, että se enemmän kiinnostaa laajempaan lukijakuntaan. Tämä edellyttää toimitukselta entistä enemmän aktiivisuutta. Luulen kuitenkin, ettei osaston lopettamisella mitään voitettaisi. Mielestäni on varmaa, ettei tällainen toimenpide ainkaan lisää Virittäjän tilaaja- ja lukijamäärää.

*

Kun kerran olen ryhtynyt näistä asioista kirjoittamaan, kommentoin samalla hiukan Pentti Leinon parin vuoden takaista kirjoitusta *Kirjakieli – puutarha vai kansallisuuspuisto?* (Vir. 1989: 554–571), vaikka Esko Koivusalo ja Jaakko Anhava jo ovatkin esittäneet siitä omat näkemyksensä. Tosin siitä on jo aikaakin kulu- nut, mutta Virittäjän myllyt jauhavat hitaasti – siihen tapaanhan on sanottu.

Palaan aluksi siihen, mitä v. 1984 kirjoitin suomen kielen lautakunnan työstä: »Kun kielenkäyttöön ilmaantuu uudenvuoden, entisen säännönmukaisuuden kanssa ristiriidassa oleva ilmaistyyppi, niin sitä usein aluksi vastustetaan. Mutta jos tällainen ”hyväksytyyn kieleen” pyrkivä tyyppi sitkeästi säilyttää asemansa tai ehkä jatkuvasti yleistyy, joudutaan asiaa harkitsemaan uudelleen. Jos tyyppiä ei pidetä sinänsä haitallisena, se voidaan aikanaan katsoa moitteettomaankin kieleen kelvolliseksi. Toisissa tapauksissa taas voi olla syitä, joiden takia kielenhuolto pysyy vastustavassa kannassaan.» (Kielikello 1/1984: 5.)

Tiivistäen: Kielenhuollon olemukseen kuuluu, että se usein jarruttaa kielen muuttumista. Luulen, että osa tarpeettomista – korostan tätä sanaa – muutoksista tämän takia kuolee, ja silloin kielenhuollon vaikutus on ollut positiivinen. Mutta jos muutospyrkimys osoittautuu sitkeäksi, käy usein niin, että kielenhuolto lopulta antaa periksi. Äsken mainitussa yhteydessä viittasin sanaan *huomioida*, jonka käyttöä merkityksissä

Keskustelua

'huomata' ja 'ottaa huomioon' kielenhuolto on sitkeästi vastustanut. Varmaan asiaan vielä joudutaan palaamaan, kuten siinäkin yhteydessä ennustin. Vai olisiko Suomen kielen perussanakirjan pehmeä muotoilu sittenkin riittävä? Ei siinä leimata *huomioida*-sanan käyttöä merkityksissä 'huomata' ja 'ottaa huomioon' virheelliseksi, vaan käytetään sanaa "paremmin", joka tarkoittaa, että on suositeltavampaa käyttää näissä merkityksissä ilmauksia *huomata* ja *ottaa huomioon*. Annetaan siis neuvo sellaiselle, joka sitä haluaa, mutta ei toisaalta tuomita sitäkään, joka käyttää tällä tavoin *huomioida*-verbiä.

Ei tarpeettomien uudissanojen vastustaminenkaan aina ole hyödytöntä, mihin jo viittasin. Viime aikoina minua on kiusannut joissakin automainoksissa käytetty sana *ajettavuus*. Mitä sillä halutaan sanoa? Ei kai valmisteta sellaista autoa, joka ei olisi ajettava. En ole huomannut puhuttavan esimerkiksi jonkin ruoan "syötävyydestä". Kun sanotaan, että auton tärkeimpiä ominaisuuksia on "ajettavuus", ei sanota oikeastaan yhtään mitään. Pidän tätä sanaa merkitykseltään tyhjänä ja tarpeettomana.

Leino — kuten monet muut ennen häntä — vetoaa E. N. Setälään, joka aikoinaan esitti kannan, että parhaan kielen ohjeena on parhaiden kirjailijoiden kieli (Setälä, *Kielentutkimus ja oikeakielisyys*, 1921: 145). Tämä ohje ei käytännössä pitkälle auta, sillä miten valitaan nuo ohjeeksi kelpaavat parhaat kirjailijat? Jos sanotaan, että ohjeeksi soveltuu parasta kieltä kirjoittavien kirjailijoiden kieli, niin se on pelkkä kehäpäätelmä. Olisiko esikuvaksi kelpuutettava esimerkiksi Volter Kilpi tai Pentti Haanpää tai Veijo Meri? Kas siinäpä pulma. Tämä Setälän mielipide, johon usein näkee vedottavan, ei himpun vertaa auta kielen käyttäjää eikä huoltajaa.

Setälä sanoo samassa kirjoituksessa edempänä: »Eikö siis, kysyttäneen vielä viimeiseksi, meille kielimiehille jää näissä asioissa mitään sananvaltaa? Meillä

saattaa näissä kysymyksissä olla sanansija ainoastaan siinä määrässä, kuin olemme itsellemme hankkineet selvän käsityksen kielen elämästä, itsellemme selvittäneet kielen aatteellisen tehtävän, sen päämäärän, johon on pyrittävä. Ainoastaan sillä ehdolla me saatamme vaatia itsellemme arvovaltaa kielenopettajina koulussa ja elämässä.» (Mts. 146.)

Tätä taas on usein tulkittu yksioikaisesti niin, että Setälän mielestä ei kielimiehillä ole näissä asioissa mitään sananvaltaa. Tämä tulkinta muistuttaa sitä, joka parinkymmenen vuoden takaisessa yliopistojen mies ja ääni -taistelussa näytti olevan aggressiivisimpien ylioppilasjohtajien kanta: samalla hetkellä kun ihminen saa nimityksen professoriksi, hänestä tulee ehdottomasti kelvoton ja epäpätevä osallistumaan yliopiston hallintoon.

Ei Setälän lausumaa mitenkään voi lukea niin, että hän kieltäisi kielimiehlitä ylimalkaan sananvallan oikeakielisyysasioissa. Tietenkin hän on aivan oikeassa siinä, että edellytyksenä on syvälinen käsitys kielen elämästä ja kielenhuollon päämäärästä. Ellei kielimiehellä ole tällaista asiantuntemusta, ei hänen pitäisiäkään puuttua oikeakielisyysasioihin. Mutta luulen, että useimmat kielenhuollon kysymyksissä esiintyneet todella ovat syventyneet näihin asioihin, eikä silloin voida Setälään vedotenkaan mitätöidä heidän kannanottojaan.

Leino puolustaa mm. *purkaamo*-johdoksen hyväksymistä — tai ainakin haluaa sanoa, ettei sen hylkääminen ole itsestään selvä asia. »Kun kieli nähdään järjestelmänä, jossa kantasanasta johdetaan produktiivisen säännön mukaan uusi johdos, muoto *purkaamo* on ilman muuta korjattava asuun *purkamo*. Äärimmillään tällainen sääntöperäinen ajattelu muistuttaa suuresti varhaisen generatiivisen kielioipin käsityksiä. Mutta jos nojataan ei-generatiiviseen kielinäkemykseen, jonka mukaan johdotukset voivat olla myös leksikaalistumia ja syntyä muullakin tavoin kuin säännöllisen

johtoprosessin tuloksena — esimerkiksi *purkaamo korjaamon* pariaksi — ei ratkaisu enää ole itsestään selvä.» (Vir. 1989: 564.)

Toisin sanoen analogialle on annettava enemmän jalansijaa, kuin kielenhuoltajat joskus ovat antaneet. Ehkä Leino on oikeassa, mutta aina joudutaan harkitsemaan, mihin raja on vedettävä. Viime sodan aikana palvelin merivoimissa viestiupseerina ja olin usein kaukokirjoitinyhteydessä saksalaisiin. Jokseenkin säännöllisesti heidän sanomissaan esiintyi saarenimi *Seiskaari*. Kun kerran *Lavansaari* ja *Suursaari*, niin totta kai myös *Seiskaari*. Selityksenä oli tässä tapauksessa tietenkin se, että suomi oli heille vieras kieli. Mutta ei ole mahdollista, että suomalaisetkin joskus luovat tähän verrattavia analogiamuotoja. Eikähän analogiamuotojen *Seiskaari* ja *purkaamo* välillä loppujen lopuksi järin suurta periaatteellista eroa olekaan. En tarkoita, että analogia olisi aina torjuttava — sehän kuuluu kielen luonnolliseen elämään — mutta kielenhuollossa on aina harkittava, kuinka pitkälle ja minkälaisissa tapauksissa se hyväksytään.

Leino puolustaa ilmaisun vapautta. Kirjoittaja vastaa itse sanoistaan. Kun niihin puututaan, loukataan ilmaisun vapautta. Näin on joissakin tilanteissa. Jos joku tahtoo *huomioida* ottaessaan jotakin huomioon, niin se voi olla tietoinen valinta. Ja myös *uutisoida*-sanankäyttö voi olla harkittua. Totta kai kirjoittajalla on vapaassa maassa oikeus käyttää näitä ilmauksia. Mutta kun hän käyttää verbiä *hyödyntää* tarkoittaessaan *hyödyttämistä*, niin se ei johdu harkinnasta vaan tietämättömyydestä, suomen kielen hallinnan puutteellisuudesta. Jos kielenhuoltaja huomauttaa tästä, niin hän ei kahlitse ilmaisun vapautta vaan pyrkii auttamaan kirjoittajaa, asianomaista ja muita, etteivät nämä tekisi samaa erehdystä. Tällainen väärän sanan käyttö nimittäin vaikeuttaa viestin perille menoa.

Leino sanoo, että ihmisellä »on oikeus kirjoittaa tiiviisti tai laveasti, eikä häntä voida kieltää monitulkintaisuudesta» (Vir. 1989: 561). Ei tietenkään voida, jos hän sitä haluaa. Onhan monitulkintaisuudella tietyissä tilanteissa etunsa. Tätä asiaa olen käsitellyt kirjoituksessani *Epätarkkuus kielen käyttökelpoisuutta lisäävänä tekijänä* (Sananjalka 21, 1979: 7–16; Ikola, Kielen elämää ja käyttöä, 1990: 161–173). Mutta niissä tapauksissa, joissa kielenhuoltajat ovat moittineet monitulkintaisia sanontoja, onkin yleensä ollut kyse tahattomasta monitulkintaisuudesta. Se, että neuvotaan, miten asian voisi sanoa ilman häiritsevää monitulkintaisuutta, on kirjoittajan ja tästä oppia ottavan auttamista, ei hänen vapauksiensa rajoittamista.

Tässä ja aiemmassa keskustelussa kosketellut asiat ovat monitahoisia ja usein sellaisia, ettei ole olemassa yhtä ainoaa oikeata ratkaisua. Niistä kannattaa keskustella.

OSMO IKOLA